

Djurindustrin och klimatet

– EU blundar och förvärrar

Jens Holm & Toivo Jokkala

Röda EU-tema nr 8,
Djurindustrin och klimatet – EU blundar och förvärrar
är utgiven av vänsterpartiets delegation i GUE/NGL

GUE/NGL, vänsterpartiets delegation, ASP 7F 262,
European Parliament, Rue Wiertz, B-1047 Brussels, Belgien
www.vguengl.org

Produktion: Amledo & Co.
Tryck: Centraltryckeriet, Linköping

Innehåll

Förord.....	5
Inledning.....	7
De globala problemen med djurindustrin – en lägesbeskrivning	8
Den europeiska politikens skygglappar	16
Sverige stödjer exportbidragshöjningar	21
Mjölkkampanj för skattepengar	24
En annan politik är möjlig	26
Noter	29

Klimatförändringarna håller på att utvecklas till det största hotet någonsin mot vår världs överlevnad. Det finns en relativt stor medvetenhet om och handlingsberedskap mot några av de värsta utsläpparna, som industrin och transportsektorn. Men en av de främsta klimatförvärrarna lyser – märkligt nog – ofta med sin frånvaro i debatten: Livsmedelsindustrin.

Det vi äter står för ungefär tredjedel av en vanlig svensk familjs klimatpåverkan. Vissa matslag belastar miljön många gånger mer än andra. Kött, exempelvis. I höstas presenterade FN:s livsmedels- och jordbruksorgan FAO ”Livestock’s Long Shadow”, en 400-sidig rapport om djuruppfödningen och klimatförändringarna. Köttindustrin och djuruppfödningen bidrar med 18 procent av de totala utsläppen av växthusgaser. Det är faktiskt en större påverkan än den av världens samlade vägtransporter, konstaterade FAO.

Den här rapporten granskar den ständigt ökande köttkonsumtionens inverkan på klimatförändringarna och vad EU:s roll i detta är. Vi avslöjar också hur den svenska regeringen på hemmaplan ger sken av att verka för ett avskaffande av de förhatliga exportbidragen för köttprodukter, men i Bryssel ger sitt stöd för höjningar av dessa.

Utan att sitta inne med alla lösningar gör vi också ett inlägg i den diskussion som, vid sidan av växthuseffekten, kommer bli en av vår tids stora framtidsfrågor: Vad ska vi göra med världens spannmål och hur utnyttjar vi världens jordbruksmark på ett optimalt sätt? Klimatförändringarna förväntas medföra en gigantisk efterfrågan på vete, majs och annan spannmål till biobränsleproduktion. Återigen hamnar köttindustrin i fokus.

Över en tredjedel av all spannmål som idag skördas blir djurfoder. Är det rationellt? Varför inte producera mindre kött, och föda färre djur med grödor och på det sättet frigöra spannmål till att föda fler människor och även få ett överskott till biobränslen?

Vi avslutar den här rapporten med några konkreta krav som kan drivas på både EU-nivå och det nationella planet: Avskaffa köttsubventionerna,

låt köttet bära sina miljökostnader och verka för att den moderna miljö-
vänliga vegetariska maten blir billigare.

Det är precis som forskaren Annika Carlsson-Kanyama säger i rappor-
ten: ”Folk måste förstå att vad vi äter är en viktig miljöfråga”. Just så. Da-
gens slösaktiga köttindustri bär inte sina miljökostnader. Låt oss därför lägga
grunden till en klimatvänlig och hållbar livsmedelskonsumtion.

Kampen mot klimatförändringarna startar här och nu, vid middags-
bordet.

Stockholm, april 2007

Jens Holm, vänsterpartiet
EU-parlamentariker
www.jensholm.se

P.S. I ett interpellationssvar som jag just fick från EU-kommissionen
(2007-04-24, H-0198/07) tillstår kommissionen att köttindustrin har en
negativ effekt på klimatförändringarna. Det är bra. Dessvärre anser inte
kommissionen att några särskilda åtgärder behöver vidtas. Fortsatta på-
tryckningar och opinionsarbete förefaller nödvändiga.

Inledning

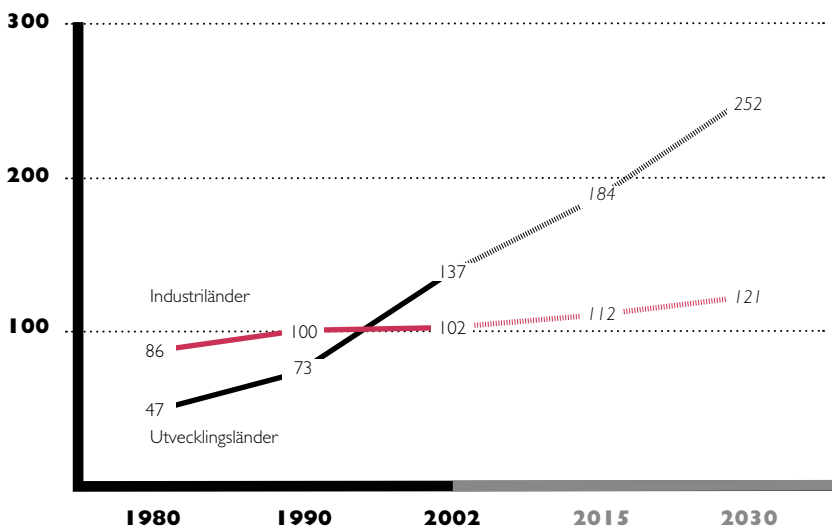
Det senaste året har den globala uppvärmningen varit på vars och ens läppar. Få skulle i dagens läge förneka att den av människan vållade växthuseffekten är en realitet. Sedan slutet av 1800-talet har medeltemperaturen vid jordytan bevisligen stigit med 0,6 °C.¹ Men i medierapporteringen har växthuseffekten nästan uteslutande handlat om faktorer som bilavgaser och fabriksutsläpp. Mycket lite har stått att läsa om djurindustrins klimateffekter. Men det finns stor anledning att titta närmare på även hur utnyttjandet av djur som livsmedelsproducenter påverkar miljön och resursförbrukningen i världen. Med utgångspunkt i den påverkan finns det också anledning att titta på vad politiken på EU-nivå utträttar – respektive *borde* utträtta – för att förändra situationen.

De globala problemen med djurindustrin – en lägesbeskrivning

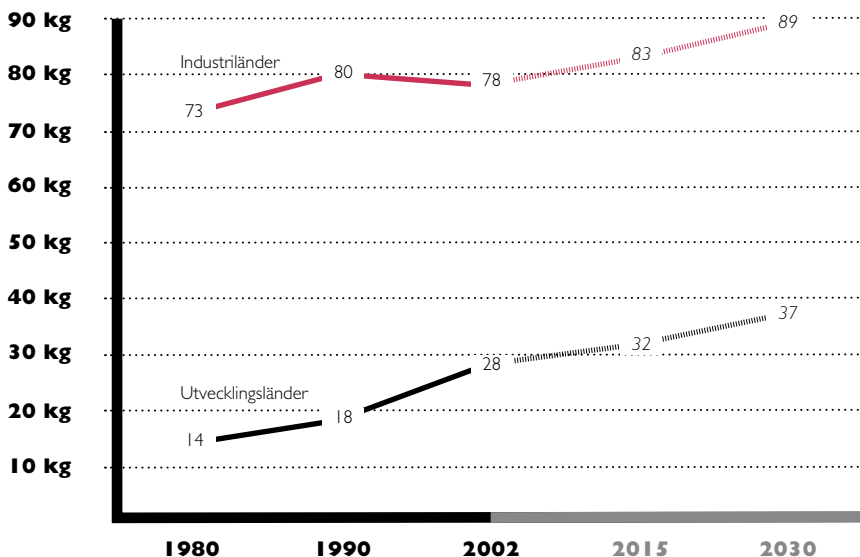
Större klimatbov än transportsektorn

Konsumtionen av djurprodukter som livsmedel ökar explosionsartat i världen. Växande globala realinkomster och växande befolkningar har tillsammans med förändrade matvanor gjort att efterfrågan på djurprodukter skjutit i höjden. Jämfört med 1950 års nivåer har köttkonsumtionen i världen femdubblats. Och 2050 förväntas den globala konsumtionen av kött ha mer än fördubblats jämfört med 1999 års nivåer – från 229 miljoner ton till 465 miljoner ton. När det gäller den globala mjölkkonsumtionen förväntas under motsvarande tid en ökning från 580 till 1 043 miljoner ton.²

Total köttkonsumtion i utvecklings- och industriländer, med uppskattad framtida konsumtionsutveckling (miljoner ton)³

Köttkonsumtion per person i utvecklings- och industriländer, med uppskattad framtida konsumtionsutveckling (kilo)³

Konsekvenserna av denna globala ökning är inte små. ”Boskapssektorn framträder som en av de två eller tre sektorer som bidrar till de allvarligaste miljöproblemen, från lokal till global nivå,⁴ skriver FN-organet FAO i sin rapport *Livestock's Long Shadow*, som handlar om djurindustrins miljöpåverkan. Och de visar sig ha god täckning för påståendet.

Till att börja med seglar djurindustrin upp som en betydande källa till utsläpp av klimatförändrande växthusgaser.

När det talas om växthusgasutsläpp tänker nog de flesta på utsläpp av koldioxid (CO₂). Och när det gäller koldioxidutsläpp är det naturligt att tankarna går till förbränning av fossila bränslen, exempelvis i transportsektorn. Även människor och djur släpper ut koldioxid i sin utandningsluft, men i normalfallet absorberas de utsläppen av växtligheten på jorden. Den förenklade bilden är alltså att dessa utsläpp ingår i ett biologiskt kretslopp, medan utsläpp från förbränningen av fossila bränslen orsakar en nettoökning av koldioxidhalten i atmosfären. När det gäller de sammantagna växthusdrivande utsläppen från boskapsdjur blir bilden dock mer komplicerad än så.

Till att börja med är även boskapssektorn en betydande källa till nettoutsläppen av koldioxid. Det har bland annat att göra med att skogar som tidigare absorberat koldioxid avverkats för att ge plats åt betesmarker och odlingsmark för foderproduktion. Enligt en rapporten *Causes of Deforestation of the Brazilian Amazon*, utgiven av Världsbanken 2004, kan uppemot 88 procent av de avskogade ytorna i Amazonas ha övergått till att bli betesmark för boskapsdjur.⁵ Man beräknar att cirka 9 procent av de globala koldioxidutsläppen från mänskliga verksamheter härrör från djurhållningen, men siffrorna är ännu osäkra.⁶

Ytterligare en faktor i sammanhanget är att fodergrödorna som odlas för att bli mat åt boskapsdjuren transporteras allt längre sträckor. Det leder till en ökad användning av fossila bränslen, vilket också späder på koldioxidutsläppen.

Koldioxid är långt ifrån den enda växthusgasen. I Kyotoprotokollet⁷ nämns ytterligare fem betydande växthusgaser som människan måste minska utsläppen av. Två av dem förtjänar särskilt att hamna i fokus när man tittar på djurindustrins miljöpåverkan: metan och dikväveoxid.

Metan (CH_4) är en gas som, per viktenhet, har en 23 gånger starkare effekt på den globala uppvärmningen än koldioxid.⁸ Under de senaste 200 åren har halten av metan i atmosfären fördubblats, från 0,8 till 1,7 miljondelar av volymen. Mellan 35 och 40 procent av de globala metanutsläpp som mänskliga verksamheter ger upphov till kommer från boskapsdjurs matsmältning.⁹ Boskapsdjur som kor, bufflar, får och getter producerar betydande mängder metan i sin matsmältning.¹⁰ En enda ko beräknas i genomsnitt producera 600 liter metan per dag.

Dikväveoxid (N_2O), även känt som *lustgas*, har en ännu starkare klimat-effekt: hela 296 gånger starkare än koldioxid över en hundraårsperiod.¹¹ Dikväveoxid kan bildas på olika sätt när kväve reagerar med syre. Djurindustrin ger upphov till enorma mängder kväve som kan bilda dikväveoxid – sammantaget står boskaphållningen för två tredjedelar av alla dikväveoxidutsläpp som orsakas av mänskliga verksamheter.¹² Dels frigörs kväve från de gödningsämnen som används för att odla foderväxter åt djuren. Dels frigörs kväve från djurens urin och avföring, och när gödslet från djuren lagras. FAO uppskattar att vi kommer att se en betydande ökning av denna typ av utsläpp från djurindustrin i framtiden.

Någon som inte är bekant med denna problematik sedan innan kanske undrar hur det kan komma sig att de djur som hålls av människan kan ge

upphov till sådana mängder dikväveoxidutsläpp. Stefan Wirsenius, doktor i miljövetenskap och verksam vid institutionen för energi och miljö vid Chalmers tekniska högskola:

– Kvävet som bildar växthusgasen dikväveoxid finns naturligt i biomasen, framför allt i form av proteiner. Men hos idisslare som äter dessa proteiner kommer väldigt mycket av kvävet ut i avföring och urin. Den form som kvävet kommer ut ur djuren i är mer reaktiv, och en del omvandlas till dikväveoxid.

På vilket sätt är det då mer miljösådligt att hålla idisslare som jordbruksdjur än att djuren lever och fortplantar sig i det vilda?

– För det första finns det inte så stora bestånd av idisslare i det vilda som de som vi håller för kött- och mjölkproduktion. Sedan lever de vilda djuren mer utspritt – gödslet sprids över stora ytor, och torkar relativt snabbt. Bland boskapsdjuren lagras ofta det kväverika gödslet på en koncentrerad yta, och ger i högre grad upphov till gasbildning.

– Det foder man ger till boskapsdjuren innehåller också för det mesta mer protein än vad djuren kan ta upp, delvis därför att en del av aminosyror i proteinet inte är optimala för djuren att ta upp. En massa överskottskväve kan därför släppas ut i djurens urin och avföring, och då bilda dikväveoxid.

När det gäller kväveföreningen *ammoniak*, NH_3 , uppskattas de globala utsläppen från mänskliga verksamheter till 47 miljoner ton. Av dessa kommer 94 procent från jordbrukssektorn, och 68 procent av utsläppen från denna sektor från boskapsuppfödningen. Även ammoniakutsläppen uppkommer när djurens urin och exkrementer avdunstar. Ammoniakföreningarna är mer ett lokalt eller regionalt problem än utsläppen av metan, dikväveoxid och koldioxid, som har en global påverkan.¹³ Lika fullt orsakar dessa utsläpp stora besvär, bland annat med försurning.

Sammantaget konstaterar FAO att djursektorn står för omkring 18 procent av de av människan vållade växthusgasutsläppen – mer än vad de globala vägtransporterna gör.¹⁴

Grisar och fjäderfän som föds upp av människan ger upphov till väsentligt mindre växthusdrivande utsläpp än idisslare gör. Men gris- och fjäderfäsektorn orsakar omfattande miljöproblem på andra sätt. När man föder upp grisar och höns måste man köpa in stora mängder högvärdigt proteinfoder – grisar och höns kan inte leva på gräs.¹⁵ Och det leder oss in på *proteinfoderframställningens* miljökonsekvenser.

Mark blir foderfält

För att tillverka proteinrikt foder måste man odla proteinrika grödor. Och den odlingen kräver ytor – stora ytor. Boskapsuppfödningen tar i dagens läge sammantaget 30 procent av jordens landyta i anspråk. 78 procent av den totala *brukade* landytan (inklusive olika typer av betesmarker) går åt till att på olika sätt föda lantbruksdjur. Av den rena åkermarken går 33 procent åt till att föda djur i mänsklig produktion.¹⁶

Med ökningen av framställningen av högvärdigt protein måste nya åkermarker tas i anspråk. Och det sker inte minst på det södra halvklotet. I Brasilien *femtiofaldigades* odlingen av den proteinrika sojabönan mellan 1965 och 1997.¹⁷ Idag står Brasilien för 26 procent av världsproduktionen av soja.¹⁸ Huvuddelen av Brasiliens soja exporteras till Europa som djurfoder.

Odlingarna av sojabönor för köttproduktion upptar allt större ytor i Brasilien. Naturen påverkas på ett negativt sätt genom skövling av regnskogs-, savann- och annan naturmark och spridning av kemikalier.

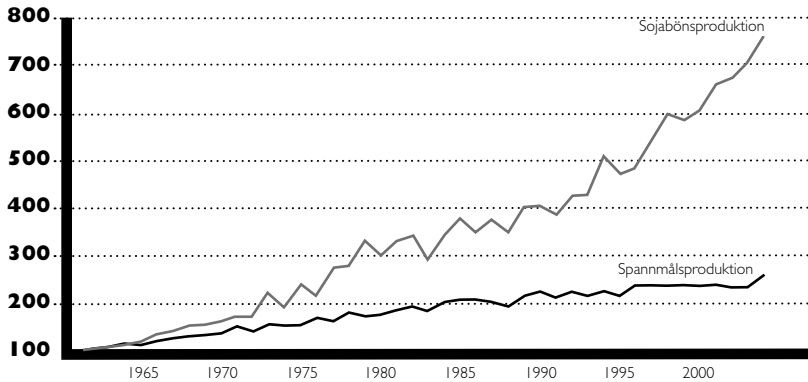
Trots att regnskogarna bara upptar 6 procent av jordens landyta har de en enorm betydelse för djur- och växtlivet. Regnskogarnas förmåga att binda koldioxid är, som vi nämnde ovan, dessutom en viktig faktor i motverkandet av växthuseffekten. Indirekt driver alltså även foderframställningen på klimatförändringarna. Odlingarna innebär också, på grund av de intensiva regnperioderna, ofta stor risk för jorderosion. Utarmad jordbruksmark innebär att man måste avverka nya ytor för att skapa ny odlingsmark. De idisslande djuren äter en större andel grovfoder än vad grisar och höns gör, exempelvis bete och skördat ensilage eller hö. Men trenden går mot att även de föds upp med allt större mängder högvärdigt proteinfoder – exempelvis soja. I Europa fick nötdjuren i djurindustrin tidigare köttmjöl i fodret. Det visade sig vara en faktor bakom galna kosjukan. Köttmjölet har nu i stor skala ersatts av ännu mera soja.

Även de svenska boskapsdjuren är stora sojakonsumenter. 2006 användes totalt 291 883 ton sojabönor som foderråvara i Sverige.¹⁹ Det är inte bara sojan i djurfodret som importeras. Djurfoder är i hög grad en importvara: palmkärnor, raps och majsfodermjöl är andra exempel på foderråvaror som importeras i tusentals ton varje år.²⁰

I Sverige har det sedan en tid tillbaka höjts röster inom delar av lantbrukskooperationen för att ge nötdjuren lokalt producerat foder i stället för soja.²¹ Om sådana åtgärder fick genomslag skulle det sannolikt ge en viss minskning av de internationella transporterna och kanske lätta trycket

Sammanlagd produktion, sädesväxter och soja, 1961–2003²²

(Index = 100 1961)

något på naturområdena i Brasilien. Men miljövetaren Stefan Wirsenius är kritisk till att detta framställs som en *lösning* på miljöproblemen.

– Det minskar ju inte utsläppen av de växthusdrivande gaserna från boskapsdjuren.

Energislukare

Enligt rapporten *Vegan – vegetarian – allätare?* från Sveriges Lantbruksuniversitet är energiåtgången för att producera ett kilo av de vanligaste köttsorterna på våra breddgrader – griskött och nötkött – 8,3 respektive 12,8 kilowattimmar (kWh). För att framställa ett kilo baljväxter, som innehåller mycket av det protein som människor annars får via animalierna, behövs 0,86 kWh och för potatis endast 0,44 kWh.²³ Det innebär att det går åt mellan 10 och 20 gånger mer energi för att producera animaliska produkter än vegetabiliska. Det beror främst på att djuren konsumerar stora mängder energi – vare sig de betar eller äter odlad spannmål – innan de slaktas och blir kött. Även slakt, transporter och tillagning står för avsevärda delar av energiåtgången.

I svenska Naturvårdsverkets rapport *Biff och Bil? Om hushållens miljöval* konstateras att maten står för de svenska hushållens största konsumtion av energi, cirka 40 000 kWh per år för en barnfamilj. Det gör att livsmedelsproduktionen, plus transport av livsmedel, står för en femtedel av Sveriges totala energiförbrukning.²⁴ Viktigt för en minskad energianvändning blir därför vilken mat som konsumeras och hur den har framställts.

Vattenslukare

I många delar av världen är vatten en bristvara. I och med att de västerländska konsumtionsmönstren när det gäller djurprodukter sprids till dem som har råd i fattiga delar av världen ökar trycket på vattentillgångarna än mer. För att producera ett kilo nötkött krävs sammanlagt cirka 15 000 liter vatten, för ett kilo kyckling 3 500–6 000 liter. Som jämförelse krävs endast cirka 450 liter för att producera ett kilo majs.

Svältskapare

Fattiga människor i många delar av världen har idag inte råd att köpa den mat som finns på marknaden. Försörjningsfrågan är alltså en rättvisefråga. Hur kommer läget att se ut om 50 år? Hotar produktionen av djurprodukter människors framtida möjligheter att äta sig mätta?

– Det finns risk för en betydande konkurrens om maten i världen i framtiden, med försörjningsproblem som följd, säger statsvetaren Sverker Jagers vid Göteborgs universitet. Jordens befolkning kommer antagligen att öka med drygt tre miljarder under de kommande 50 åren. Dessutom kommer många människor att få det ekonomiskt bättre. Högre välstånd har hittills lett till ökad efterfrågan på kött och mejeriprodukter, nästan oavsett vilket land eller vilken kultur det handlat om.

Hur skulle en fördjupad försörjningskris kunna uppkomma?

– Det krävs ju stora mängder odlingsbar mark för att producera kött, särskilt nötkött. Om den rikare delen av världen då är beredd att betala ett högt pris för kött finns risk för att den begränsade odlingsbara marken används till det som betalar sig bäst. Nämligen att producera foderväxter i stället för grödor som människor kan äta.

Energibehovet skärper konkurrensen om utrymmet

När det gäller den framtida efterfrågan på den odlingsbara marken finns det ytterligare en betydelsefull faktor: efterfrågan på biomassa för energiframställning.

Man kan bara spekulera om omfattningen av framtidens bioenergiframställning. Beroende på hur man räknar kommer man fram till olika siffror. Man kan välja att utgå från hur mycket mark som "blir över" när man räknat bort lantbruksmark och andra typer av produktiv mark, och slå fast att det endast är den marken som är tillgänglig för framställning av biomassa för energiändamål. Eller man kan försöka uppskatta hur stor framtida efterfrågan på bioenergi vi kan förvänta oss, och hur mycket mark som skulle åtgå för att tillfredsställa den efterfrågan.

– Om världen sätter ambitiösa stabiliseringsmål i klimatpolitiken, med minskade växthusdrivande utsläpp, och om teknikerna för framställning av bioenergi blir konkurrenskraftiga, bedömer jag att vi kommer att få en mycket stor efterfrågan på biomassa som energikälla, säger Göran Berndes, doktor i fysisk resursteori vid Chalmers tekniska högskola. Det kan handla om flera hundra miljoner hektar.

Om djurindustrins anspråk på odlingsbar mark fortsätter att öka, samtidigt som efterfrågan på bioenergi skjuter i höjden, riskerar vi att stå inför en odlingsmarkkris. Förlorare blir både naturen och världens fattiga.

Sammanfattningsvis framträder djurindustrin som den glömda miljö- och resursboven.

– Folk måste förstå att vad vi äter är en viktig miljöfråga, säger Anika Carlsson-Kanyama, docent vid avdelningen för industriell ekologi vid Kungliga tekniska högskolan, KTH.

– I trafiken kommer avgaser ut ur bilarna och alla förstår hur det hänger samman, men när man äter märks inte miljökonsekvenserna på samma sätt.

Den europeiska politikens skyggglappar

EU backar upp djurindustrin

Det finns alltså all anledning att sätta fokus på djurindustrin som ett globalt miljö- och resursproblem. Vad gör då EU i det här läget? Sanningen när det gäller de politiska initiativen på den nivån är tyvärr nedslående.

I själva verket understödjer EU årligen framställningen av djurprodukter inom lantbruksindustrin med miljardtals euro. Inom EU:s gemensamma jordbrukspolitik, känd som CAP, *Common Agricultural Policy*, finns en mängd olika former av stöd till lantbrukssektorn. En stor del av stöden gäller framställning av grödor, inklusive fodergrödor, men åtskilliga gäller också uttryckligen djurprodukter. Grovt räknat är det två huvudtyper av stöd i EU:s jordbruksbudget som kommer animalieproducenterna till del. Dels betalas det ut så kallade *direktstöd* till de lantbrukare som håller en viss typ av djur eller framställer en viss typ av djurprodukt; dels finns det en typ av stöd som går under samlingsnamnet *interventioner*, och som innebär att EU går in och säkrar *efterfrågan* på lantbruksprodukter på olika sätt. Interventionerna kan ske genom att EU ger bidrag för export av en viss produkt till länder utanför EU och genom att EU köper upp och lagrar överskottet av en viss produkt till ett garanterat pris, ett så kallat *interventionspris*, så att producenterna därmed garanteras avsättning för den produkt som de framställer. Dessutom ger EU stöd till *marknadsföring* av olika djurprodukter, så att försäljningen av dem därmed ska öka. En viss reformering av EU:s jordbrukspolitik har skett de senaste åren, men det hindrar inte att det fortfarande betalas ut astronomiska stödbelopp.

EU:s bidrag till exporten av djurprodukter framträder som en del i en anmärkningsvärd handelsspiral. Genom att subventionera export till länder i tredje världen påverkar EU dessa länders lokala jordbruk negativt – priset på livsmedel från EU-länderna blir ju med subventionerna lägre än det annars skulle ha varit, vilket minskar efterfrågan på inhemskt producerade jordbruksprodukter i utvecklingsländerna och pressar de inhemska mark-

nadspriserna nedåt. Gradvis blir det därför mer attraktivt för livsmedelsproducenterna i dessa länder att producera för världsmarknaden.

Brasilien är i dagsläget en av världens största importörer av mejerivaror. En betydande del av mjölkexporten till Brasilien de senaste åren har EU-länderna stått för. Samtidigt exporterar Brasilien, som vi visade tidigare, enorma mängder soja som djurfoder till bland annat EU-länderna. EU:s överproduktion av animalier närs av tredje världens grödor, och animalieöverskottet dumpas i tredje världen.²⁵

EU:s stöd till djurindustrin • ur 2007 års EU-budget

Interventioner

Avdelning			
Kapitel			
Artikel			Anslag 2007 (i euro). 1 euro är
Punkt	Rubrik = typ av stöd		värd cirka 9,3 svenska kronor.
05 02 12	<i>Mjolk och mjolkprodukter</i>		
05 02 12 01	Bidrag för mjolk och mjolkprodukter		362 000 000
05 02 12 03	Stöd till avsättning av skummjolk		32 000 000
05 02 12 04	Interventionslagring av smör och grädde		19 000 000
05 02 12 05	Andra åtgärder beträffande smörfett		84 000 000
05 02 12 06	Interventionslagring av ost		24 000 000
05 02 12 08	Skolmjolk		65 000 000
05 02 12 99	Andra åtgärder (mjolk och mjolkprodukter)		1 000 000
	Artikel 05 02 12 – delsumma av ovanstående punkter		587 000 000
05 02 13	<i>Nötkött</i>		
05 02 13 01	Bidrag för nötkött		46 000 000
05 02 13 03	Stöd i exceptionella fall		59 000 000
05 02 13 04	Bidrag för levande nötkreatur		12 000 000
	Artikel 05 02 13 – delsumma av ovanstående punkter		117 000 000
05 02 15	<i>Griskött, ägg och fjäderfän, biodling och andra animaliska produkter</i>		
05 02 15 01	Bidrag för griskött		22 000 000
05 02 15 04	Bidrag för ägg		7 000 000
05 02 15 05	Bidrag för fjäderfäkött		84 671 000
	Artikel 05 02 15 – delsumma av ovanstående punkter		113 671 000
	Summa av alla ovanstående punkter		817 671 000

Direktstöd

Avdelning

Kapitel

Artikel

Punkt	Rubrik = typ av stöd	Anslag 2007 (i euro)
05 03 02 06	Am- och dikobidrag	1 178 000 000
05 03 02 07	Ytterligare am- och dikobidrag	56 000 000
05 03 02 08	Särskilt nötköttsbidrag	98 000 000
05 03 02 09	Slaktbidrag för nötkreatur — Kalvar	128 000 000
05 03 02 10	Slaktbidrag för nötkreatur — Fullvuxna djur	232 000 000
05 03 02 11	Extensifieringsbidrag för nötkreatur	6 000 000
05 03 02 12	Tilläggsbetalningar till köttproducenter	1 000 000
05 03 02 13	Får- och getbidrag	263 000 000
05 03 02 14	Ytterligare får- och getbidrag	80 000 000
05 03 02 15	Tilläggsbidrag inom får- och getsektorn	33 000
05 03 02 16	Mejeripremie	442 000 000
05 03 02 17	Tilläggsbetalningar till mjölkproducenter	199 000 000
Summa av ovanstående punkter		2 683 033 000

Summan av EU:s interventioner och direktstöd till djurindustrin för 2007 blir 3 500 704 000 euro – cirka 32,5 miljarder svenska kronor.

Utöver dessa artiklar och punkter i EU-budgeten, som uttryckligen rör djurprodukter, finns det en budgetartikel som heter *Säljfrämjande åtgärder*, vilket betyder stöd till marknadsföring av olika typer av jordbruksprodukter. I den artikeln preciseras det inte hur stor andel av beloppet som kommer att gå till djurprodukter – det bestäms av vilka ansökningar som kommer in från aktörerna i branschen i respektive EU-medlemsstat. Men som vi återkommer till nedan drar djurindustrin nytta även av dessa budgetposter.

Säljfrämjande åtgärder

Avdelning

Kapitel

Artikel

Punkt	Rubrik = typ av stöd	Anslag 2007 (i euro)
050210	Säljfrämjande åtgärder	Åtaganden
05021001	Säljfrämjande åtgärder – medlemsstaternas betalningar	38 000 000
05021002	Säljfrämjande åtgärder – Europeiska gemenskapens direktbetalningar	7 295 000
Artikel 05 02 10 – delsumma av ovanstående punkter		45 295 000

Därutöver har producenterna inom djurindustrin möjlighet att köpa in billigare foder till sina djur tack vare EU:s subventioner till framställning av grödor.

Men här finns det inte utrymme att diskutera hur stor andel av detta som sammantaget kommer djurindustrin till del. Indirekt är subventionerna av djurindustrin hur som helst av en ännu större omfattning än vad vi redovisat här.

– EU-politikerna borde fundera över subventionerna till boskapssektorn i relation till den politiska ambitionen att minska växthusgasutsläppen, säger Annika Carlsson-Kanyama. Vad dessa stöd har för effekt på utsläppen från lantbruket tycker jag är en väldigt intressant fråga.

Hur motiverar EU då den här politiken?

Vi sökte vid upprepade tillfällen EU:s jordbrukskommissionär Mariann Fischer Boel för att få henne att förklara tankegångarna bakom de omfattande stöden till djurindustrin. Hon lät dock hälsa att hon inte hade tid att ställa upp på en intervju, och vi fick i stället ställa frågorna till hennes talesman Michael Mann.

Michael Mann börjar med att redogöra för hur EU:s gemensamma jordbrukspolitik kom till efter att ”Europa låg i ruiner” efter andra världskriget. Han säger att de omfattande stöden springer ur en önskan att undvika framtida livsmedelsunderskott i Europa.

– Men den gemensamma jordbrukspolitiken har förändrats näst intill till oigenkännlighet sedan den tillkom, och särskilt efter ett antal stora reformer 2003. Dessa reformer pågår än.

Men de stora kött- och mjölksubventioner som trots allt ännu finns i jordbrukspolitiken, kan de försvaras, med tanke på djurindustrins allvarliga globala miljöpåverkan?

– Efter reformerna 2003 är det lite missledande att tala om kött- och mjölksubventioner. Huvuddelen av de direkta EU-stöden till lantbrukarna har frikopplats från vilken typ av produktion det rör sig om.

– Det betyder att lantbrukare inte längre får stöd för att framställa en viss typ av produkt, utan att de är fria att producera vad de vill, baserat på marknadens signaler.

– I stället för att vara kopplade till vilken produkt som framställs är direktstöden nu kopplade till ett antal standarder, däribland miljöstandarder. Om dessa inte uppnås uteblir stöden.

Men rör inte budgetposter som 05030206, 05030207, 05030208,

05030209, 05030210, 05030211, 05030212, 05030213 och 05030216 i årets EU-budget just direktstöd som är kopplade till en viss typ av kött- eller mjölkproduktion?

– Jo, det gör de förvisso. Vi på kommissionen ville att stöden skulle frikopplas helt från produktionstyp. Men när överenskommelsen om detta gjordes i Rådet²⁶ ville en del länder behålla kopplingen till typ av produktion när det gäller vissa sorters stöd. Jordbrukskommissionären har dock sagt att hon vill ha total frikoppling så snart som möjligt.

– Det är också ett faktum att det fortfarande finns ett system med så kallade interventionsköp av smör och skummjörkspulver till ett fast pris, men det används inte i så hög grad numera. Vi har också exportbidrag för kött- och mjölkprodukter, men vi har begärt att dessa ska fasas ut senast 2013.

Att EU-kommissionen och dess tjänstemän har en mer restriktiv inställning till denna typ av stöd än Rådet (som består av representanter för EU-ländernas regeringar) är tydligt. Vid en genomgång av förarbetena till 2007 års EU-budget kan man se på åtskilliga ställen hur kommissionen först lagt ett förslag till ett lägre stödbelopp, men hur stödet sedan räknats upp till ett högre belopp i den slutgiltiga budgeten. Länder med en ekonomiskt betydelsefull jordbrukssektor månar om att stöden inte förändras i en riktning som de anser drabbar deras jordbrukare negativt.

Den hållning som Michael Mann ger uttryck för i frågan ligger dock långt ifrån att förespråka ett avskaffande av jordbrukssubventionerna. Återigen understryker han vikten av den så kallade *frikopplingen* av stöden.

– Jag hoppas att vi kommer att ha en gemensam jordbrukspolitik även i framtiden. Direktstöden till jordbrukarna kommer i ökad utsträckning att kopplas till vad som är det allmänna bästa, och jag hoppas att kopplingen mellan stöd och produktionstyp kommer att fasas ut helt.

Han tillägger:

– Självklart behöver vi en kött- och mjölkproduktion, för människor behöver äta kött och mjölkprodukter.

– Ett grundlöst påstående, säger Kåre Engström, dietist knuten till enheten för preventiv hälsa vid Karolinska Institutet. Det är en grov feltolkning av verkligheten att det skulle finnas några fysiologiska eller hälsomässiga skäl som talar för animalier, det är snarare tvärtom.

Sverige stödjer exportbidragshöjningar

Sverige har som EU-land länge haft den officiella hållningen att EU-stöden till jordbrukssektorn måste skäras ned. Både den förra socialdemokratiska och den nuvarande borgerliga regeringen har varit öppna motståndare till delar av EU:s jordbrukssubventioner. Det gäller i synnerhet exportbidragen, de ekonomiska stöden för att exportera – eller dumpa – delar av jordbruksöverskottet till länder utanför EU. Hur har då Sverige agerat i de organ som reglerar dessa bidrags storlek?

Löpande beslut om exportbidrag, interventionslagring och andra interventionsåtgärder inom EU tas av så kallade förvaltningskommittéer. EU-kommissionen är föredragande i förvaltningskommittéerna, och varje EU-land har delegater som deltar i beslutsfattandet vid mötena. Från Sverige deltar tjänstemän vid Jordbruksverket och jordbruksdepartementet. På animalieområdet finns en förvaltningskommitté för mjölk- och mejeriprodukter, en för ägg och fjäderfäkött, en för griskött, en för nötkött och en för får och getter.

I Sveriges instruktioner för hur man ska rösta vid förvaltningskommittémötena finns formuleringar om att exportbidrag bör användas restriktivt och att man ”agerar för att exportbidragen på lång sikt ska avvecklas”. Samtidigt återfinns formuleringar om att man på kort sikt kan ”stödja vissa höjningar av exportbidragen om marknadssituationen stödjer det”.²⁷ Och tittar man i rapporterna från mötena i förvaltningskommittéerna visar det sig att Sverige vid upprepade tillfällen röstat för höjningar av de bidrag som man säger sig motarbeta. Så var exempelvis fallet vid mötena med förvaltningskommittén för ägg och fågelkött den 18 januari och den 14 februari 2006. Grannlandet Danmark, däremot, röstade mot höjningarna vid båda dessa tillfällen. Sammantaget höjdes stödet med 25 procent i början av 2006, och tonvis med kycklingkött exporterades från EU-länderna till Ryssland och länderna i Mellanöstern.²⁸

Magnus Därth är departementssekreterare på svenska jordbruksdeparte-

mentet och ansvarig för de svenska delegationerna i förvaltningskommittén för ägg och fågelkött och förvaltningskommittén för griskött.

Hur kan det komma sig att Sverige ibland röstar för höjningar av exportsubventionerna på djurprodukter, trots att Sverige säger sig driva en restriktiv linje?

– Det kan uppstå lägen där andra interventionsåtgärder skulle bli aktuella om exportbidragen inte höjdes, och då kan Sverige välja att rösta för en höjning, säger Magnus Därth. Det kan exempelvis handla om att det annars skulle bli aktuellt med interventionslagring på produkten i fråga, det vill säga att EU blir tvunget att köpa in överskottet till interventionspris. Det kan i flera fall bli en kostsammare lösning än att höja exportsubventionerna.

Riskerar man då inte att slå ut jordbruken i fattiga länder genom att dumpa överskottet där?

– Det bör man naturligtvis undvika. I de kommittéer där jag sitter med tycker jag att jag har vägt in den aspekten.

I instruktionerna för hur Sverige ska rösta i förvaltningskommittéerna visar det sig även finnas resonemang om att Sverige, även om Sverige tycker annorlunda, bör stödja EU-kommissionens linje när andra medlemsstater kräver än större höjningar av subventionerna ”så att kommissionen inte tvingas tillmötesgå dessa krav”. Man hittar även formuleringar som: ”Om Kommissionen föreslår exportbidragshöjningar bör Sverige be Kommissionen att motivera dessa. Om Kommissionen inte kan ge tillfredsställande svar ska Sverige dock inte rösta emot Kommissionens förslag utan i stället avstå från att rösta.”²⁹ Vi bad Magnus Därth förklara tankarna bakom dessa strategier.

– Om vi föreställer oss ett scenario där kommissionen skulle föreslå 10 procents höjning av en subvention och många andra medlemsstater starkt förespråkar 40 procents höjning kan det vara bättre att stödja 10 procents höjning för att inte kommissionen skall tvingas att föreslå den högre höjningen.

Men då stödjer man ju trots allt en höjning?

– Jo, men det har med röstningsreglerna att göra. Som reglerna ser ut söker kommissionen alltid stöd för sin linje. Om för många länder är för en större höjning är risken att vi står ensamma emot det, och då kan det vara strategiskt att gå på kommissionens linje.

Magnus Därth understryker att Sverige haft en del framgång med sin

restriktiva linje. Han nämner exportstöden för nötköttsprodukter, ”där Sverige framgångsrikt argumenterat för att kommissionen bör föreslå att ta bort exportbidragen för nötkött” eftersom EU har ett underskott på den typen av kött.

– De andra medlemsstaterna har egentligen inte haft några rimliga argument emot det och kommissionen har vid ett flertal tillfällen också lyckats sänka exportbidragen för nötköttsprodukter.

Inför kommittémötena poängterar dock Sverige även att svenska produkter inte får missgynnas och att marknader som är viktiga för just svenska exportörer inte får behandlas oförmånligt.

Hur stämmer det överens med en restriktiv linje i exportsubventionsfrågan, Magnus Därth?

– Vi är satta att bevaka de svenska intressena, det är målet när vi åker ned till dessa möten. Detta innebär att vi både skall se till vår målsättning att restriktivt tillämpa exportbidragen, men samtidigt inte ensidigt missgynna svenska företag. Det finns ofta flera intressen att väga in. Vi var exempelvis för att frikoppla handjursbidragen i diskussionerna om Jordbruksreformen 2003, men efter en sammanvägning fann vi det rimligt att ändå ha kvar en viss koppling.

Finns då miljökonsekvenserna av framställningen av djurprodukter alls med när Sverige lägger upp sitt agerande i EU:s förvaltningskommittéer?

– Nej, säger Maria Rosander, departementssekreterare vid jordbruksdepartementet. Det enda hänsynstagande vi gjort utöver rena marknadshänsyn är hänsynen till djurvälstånd, det är det som ligger bakom vår negativa hållning till stöd för export av levande djur. Allt annat ligger på en högre, rent politisk nivå.

Borde inte miljöeffekterna vägas in, med tanke på klimathotet och andra miljöhot?

– Jag får nog säga att vi inte är färdigtänkta där. Det där är en ganska ny diskussion, säger Maria Rosander.

– Det är märkligt att man inte väger in miljöaspekterna när man agerar i förvaltningskommittéerna, säger Fredrik Hedenus, doktorand i energi och miljö på Chalmers tekniska högskola. När det gäller exempelvis trafiken beaktas nästan alltid miljöaspekterna, men av någon anledning inte när det gäller köttkonsumtionen. Ska vi hantera klimatfrågan är det dags att börja betrakta köttproduktion som ett problemområde snarare än som en näring vilken som helst.

Mjölkkampanj för skattepengar

När det gäller EU-stöden till säljfrämjande åtgärder för olika typer av jordbruksprodukter betalas det ofta ut pengar till djurindustrisektorn. Galna kosjukan orsakade under 1990-talet en veritabel flod av bidragsmedel för marknadsföring av nötprodukter. ”Om vi vill sälja vår kvalitetsbiff och vårt kalvkött måste vi övertyga konsumenterna”, kommenterade EU:s dåvarande jordbrukskommissionär Franz Fischler.³⁰ Bidragen gick till reklamkampanjer i radio och tv, tidningsannonsering och mässhedtagande.

En av de svenska organisationer som på senare tid fått EU-stöd för säljfrämjande åtgärder är Svensk Mjolk, som är en branschorganisation för mejerier och mjölkbönder i Sverige. De har fått 330 000 euro (motsvarande knappt 3,1 miljoner svenska kronor) för perioden 2006–2009 för att driva en kampanj för ”mer mjölk för kvinnor i utvalda grupper”.

– Vi vet att kvinnor är de som ofta slutar dricka mjölk, eller som dricker mindre mängder, säger Kerstin Wikmar, projektledare på Svensk Mjolk. Det vill vi försöka råda bot på genom den här kampanjen.

Kerstin Wikmar berättar kampanjen riktar sig till kvinnor i åldrarna 10–14 och 25–40 år, samt kvinnor över 55 år. För de övre åldersgrupperna bedriver man seminarier, men för åldersgruppen 10–14 år har man en mer genomgripande verksamhet.

– Vi trycker upp elevkalendrar där eleverna kan anteckna läxor och fester, men där kalendern också genomgående har budskap om hur positivt det är med den kalciumrika mjölken. Vi anordnar i samband med det också seminarier för skolsköterskorna, och förser dem med undervisningsmaterial. Vi låter också skolsköterskorna vara de som delar ut elevkalendrarna. Ofta kan det ju eleverna annars tycka att det känns tråkigt att ta till sig den här sortens information.

Dietisten Kåre Engström är mycket kritisk till den här typen av kampanjer.

– Det är uppenbart att det sker en överproduktion av mejeriprodukter

inom EU, och att de stora aktörerna inom marknaderna för djurprodukter vill fortsätta att ha en stark position. Då väljer man att subventionera sådant här med skattepengar. Det känns väldigt rostigt.

Kåre Engström avfärdar tanken att det skulle finnas ett särskilt behov av att få kvinnor att konsumera mer mjölk.

– Det här handlar om producenter som vill få så stor avsättning som möjligt för sitt livsmedel. Sverige har ett av de största kalciumintagen i världen, och det råder ingen generell kalciumbrist. De brister som kan finnas finns snarast hos enskilda individer. Vill man komma åt deras problem vore det mycket bättre att satsa på att öka konsumtionen av kalciumrika sesamfrön. Då skulle man dessutom få andra hälsovinster.

En annan politik är möjlig

I en nyutkommen svensk rapport från Institutet för Livsmedel och Bioteknik (SIK) har man undersökt möjligheterna att producera livsmedel av lokalt odlade baljväxter. Man har också jämfört miljöpåverkan av sådana vegetariska måltider och olika måltider som innehåller kött.

Enligt rapporten ger en lokalt odlad vegetarisk måltid baserad på potatis, grönsaker och en ärtbiff den klart mest miljövänliga kosten, trots att man räknat med förädling av ärtproteinet i småskaliga fabriker utomlands.

– Det blir mer effektivt om vi äter det vi odlar direkt, i stället för att det först ska gå genom djuren, säger Anna Flysjö, en av författarna till rapporten.

Miljövinster som denna vegetariska måltid ger är minskat bidrag till växthuseffekten, minskad försurning, minskad övergödning och mindre kemikalieanvändning. Ytterligare en positiv effekt av att använda en lokalt odlad proteinkälla är att vi tar ansvar för våra egen miljöpåverkan i stället för att vi som idag skulle utnyttja sydamerikanska odlingsområden.

Rapportens författare drar slutsatsen att en storskalig övergång från kött till baljväxter skulle innebära stora miljövinster, även om man jämför med kött från djur som utfodrats på lokalt odlade grödor.

Men hur hamnar vi där?

EU:s nuvarande jordbrukspolitik är, som jordbrukstalesmannen Michael Mann framhåller, en produkt av andra världskrigets livsmedelskris. Men där befinner vi oss inte idag. Dagens kriser ser helt annorlunda ut. Och snarare än att garantera ett regionalt livskraftigt jordbruk utmärks dagens EU-politik av att orsaka en malström av transporter av foder och djurprodukter världen över.

Mot bakgrund av hur djurindustrin hotar planeten och hur politiken hittills duckat i frågan är det hög tid att arbeta med en annan sorts politik. I stället för att subventionera produktion av, och efterfrågan på, djurprodukter, måste det göras relativt lönsammare att konsumera längre ned i

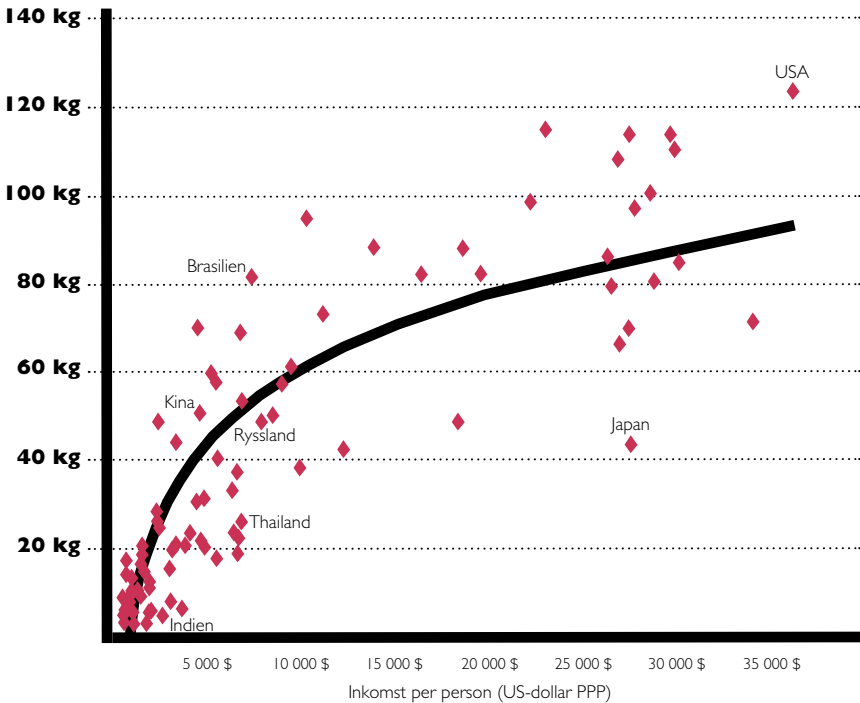
näringskedjan, och relativt olönsammare att konsumera högre upp. Mer växter som mat åt människor, och mindre djur.

– Jag tror att det skulle vara effektivt att införa en skatt på det foder som djuren äter, säger Annika Carlsson-Kanyama. Spannmålspriserna hålls uppe av efterfrågan från djuruppfödare och denna efterfrågan antas öka. Skulle djurfodret bli dyrare skulle det också kosta mer att framställa kött, samtidigt som vegetabilier för mänsklig konsumtion skulle kunna bli billigare. Rika personer som konsumerar mycket kött skulle drabbas, medan fattiga som inte äter så mycket kött skulle gynnas.

Faktum är att sådana idéer redan presenterats. I artikeln *Environmental sustainability in agriculture: diet matters* föreslår Världsbankens tidigare miljörådgivare Robert Goodland ett avgiftssystem som gör att det blir kostsammare att framställa animaliska produkter. Goodland kallar förslaget för

Relationen mellan köttkonsumtion och inkomst per capita, 2002 (PPP = köpkraften beräknad med hänsyn tagen till växelkursen)³¹

Konsumtion av kg kött per person

”food conversion efficiency tax”. Tanken är att fodret till djuruppfödningen beskattas i olika grad på grundval av hur effektivt djuren omvandlar fodret till kött.³² Men alla grödor som går till animaliska produkter skulle avgiftsbeläggas. Spannmål för mänsklig konsumtion skulle inte beskattas och skulle därför gynna inkomstsvaga grupper och dem som föredrar att äta vegetariskt. Goodland kan också tänka sig subventioner till vissa grödor som konsumeras av fattiga i tredje världen. Goodland sammanfattar syftet med sitt förslag: ”Höga skatter på ineffektiv föda och ingen skatt alls på effektiv mat (...) skulle lindra den globala livsmedelskrisen och underlätta för ekologisk hållbarhet.”³³

Den grundläggande poängen är att köttproduktionen måste bära sina egna miljö- och resurskostnader. Denna typ av skatt skulle kunna användas på samma sätt som de skatteväxlingar på miljöområdet som blivit populära i politiken på senare tid. Pengarna skulle kunna omfördelas till sjukvård, miljöarbete, folkhälsoupplýsning och internationellt utvecklingsarbete – områden som idag på olika sätt drabbas av köttindustrin.

Vissa har sett det som en framkomligare väg att beskatta de färdiga djurprodukterna i stället för att beskatta fodret. Vilken lösning som är att föredra ur skatteteknisk synvinkel kan diskuteras. Det väsentliga är att det krävs politisk handling. Djurprodukterna måste kosta mer, och de gröna alternativen mindre.

Det faktum att det brådskar att minska de globala utsläppen av växthusdrivande gaser talar också för att sätta fokus på djurindustrin. Det kommer att ta tid innan minskade koldioxidutsläpp från industrier och transporter slår igenom i minskad klimatpåverkan. Det beror inte bara på politikens och samhällets tröghet – koldioxid bryts ned långsamt. Metan och dikväveoxid bryts ned snabbare än koldioxid, och en minskning av dessa utsläpp skulle alltså ge snabbare klimatresultat.

Den rika världen – däribland EU-länderna – som hittills exporterat sina miljöproblem till fattiga länder, och som fungerar som livsstilsförebild för stora delar av den övriga världen, har ett särskilt ansvar att ta initiativ till förändringen.

Noter

1. FAO (2006), *Livestock's Long Shadow*, s. 80
2. FAO (2006), s. xx
3. FAO (2006), s. 15
4. FAO (2006), s. xx
5. Margulis, Sergio (2004), *Causes of Deforestation of the Brazilian Amazon*, World Bank Working Paper no 22
6. FAO (2006), s. 112
7. Kyotoprotokollet är den internationella överenskommelse från 1997 som innebär att de årliga globala utsläppen av växthusgaser ska minska med 5,0 procent från året 1990 till perioden 2008-2012.
8. Denna siffra gäller om effekten mäts i global uppvärmningspotential (GWP), som är ett mått på olika växthusgasers styrka, där effekten av koldioxid under en hundraårsperiod sätts till 1. GWP tar alltså hänsyn inte bara till gasens förmåga att absorbera och reflektera strålning utan även till hur länge effekten håller i sig. FAO (2006), s. 82
9. FAO (2006), s. 112
10. FAO (2006), s. 95
11. FAO (2006), s. 82
12. FAO (2006), s. 114
13. FAO (2006), s. 114
14. FAO (2006), s. 272
15. Cederberg, Christel (2002), *Life Cycle Assessment (LCA) of Animal Production*, Paper V, s. 16
16. FAO (2006), s. 74
17. Blix, Lisa & Mattsson, Berit (1998), *Miljöeffekter av jordbrukets markanvändning: Fallstudier av raps, soja och oljepalm*, s. 36
18. FAO (2006), s. 43
19. Jordbruksverkets foderkontroll 2006 (2007), Rapport 2007:3, s. 45-46 (summa av rostade sojabönor, extraherade och rostade sojabönor, proteinkoncentrat från sojabönor och sojabönskal)
20. Jordbruksverkets foderkontroll 2006 (2007), s. 43-45
21. Se exempelvis bilagan "Foder" (2002), i *Land Lantbruk*, nr 39
22. FAO (2006), s. 27
23. SLU (1997), *Vegan – vegetarian – allätare?*, s. 47
24. Naturvårdsverket (1997), *Biff och bil?*, s. 12
25. För ytterligare resonemang kring denna onda cirkel, se Cordeiro, Angela (2000), *Sustainable Agriculture in the Global Age*, rapport från Svenska Naturskyddsföreningen, s. 13-16
26. EU:s ministerråd, formellt med namnet Europeiska unionens råd, vår anm.
27. Se exempelvis instruktionen inför mötet med förvaltningskommittén för griskött, 2006-05-17
28. Statistik från EU-kommissionen/Jordbruksverket
29. Instruktionen inför mötet med förvaltningskommittén för mjölk, 2006-07-27
30. EU-kommissionen, pressmeddelande 2000-01-26
31. FAO (2006), s. 9

32. Goodland, Robert (1997), "Environmental sustainability in agriculture: diet matters", i Ecological Economics nr 23, s. 189-200
33. Goodland, Robert (1997), s. 200

Jens Holm

är EU-parlamentariker för vänsterpartiet, ledamot av GUE/NGL och ledamot av miljöutskottet och utskottet för internationell handel. Han har skrivit Mat, miljö, rättvisa – köttkonsumtionens påverkan på miljön och den globala livsmedelsförsörjningen (2000, finska 2001, engelska 2003). Jens Holm är född och uppvuxen i Matfors utanför Sundsvall, men bor nu i Hammarby Sjöstad, Stockholm.

Toivo Jokkala

är journalist och författare, utbildad samhällsvetare vid Stockholms universitet. Arbetar sedan 2005 som chefredaktör för tidningen Djurens Rätt. Arbetade 2003–2006 med den prisbelönta samhällstidskriften Fronesis. Författare till boken Djurrätt och socialism (2003) (tillsammans med Pelle Strindlund). Toivo är uppvuxen i Mjölby i Östergötland. Han bor idag i Hägersten i Stockholm.

Fler exemplar kan beställas utan kostnad från

eva-britt.svensson-assistant2@europarl.europa.eu

Vill du ha mer information om vänsterns arbete i EU-parlamentet

besök vår hemsida www.vguengl.org

Europeiska förenade vänstern/Nordisk grön vänster

Parlamentariska gruppen - EUROPAPARLAMENTET